

ki Yeri (yüksek lisans tezi, 1992, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Muhibbüddin Abdüssubhân Vâiz, "Muvâzene fî mebhâşi ma'rifeti esbâbi'n-nüzûl beyne'z-Zerkeşi ve's-Süyûti" (*Mecelletü Külliyyeti'd-dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-'Arabîyye*, XIX [Dübey 2000], s. 59-89); Andrew Rippin, "al-Zarkashî and al-Suyûti on the 'Occasion of Revelation' Material" (*JC*, LIX [1985], s. 243-258); *The Qur'an and Its Interpretative Tradition* (Aldershot / Hampshire 2001); Nâsir b. Suûd b. Abdullah es-Selâme, *Mu'cemü mü'ellefti'l-'Allâme ez-Zerkeşi eş-Şâfi'î el-mah-tûta bi-mektebâti'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye* (Cize / Kahire 2002); Mustafa Öztürk, "Zerkeşi'nin Kaynakları: el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân Üzerine Bir İnceleme" (*Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III/2 [2003], s. 181-212); Âdil Fethî Riyâd, *el-Cühûdü'n-na'hiyye li-Bedriddin ez-Zerkeşi: Uşûlü'n-na'ih, el-mes'ûlü'n-na'hiyye, hürûfü'l-me'ânî* (Kahire 2006); Gânim b. Abdullah b. Süleyman el-Gânim, *Tercihâtü'z-Zerkeşi fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Riyad 2009); Muhammed Muhammed Osman Yûsuf, *en-Naşşü'l-Kur'ânî 'inde'z-Zerkeşi: Beyne'l-fehm ve't-tezevvuk* (Desûk 2009); Bilal Deliser, *ez-Zerkeşi ve Kur'an İlim-lerindeki Yeri* (Ankara 2012).

BİBLİYOGRAFYA :

Bedreddin ez-Zerkeşi, *el-Le'âli'l-mensûre fî'l-ehâdisi'l-meşhûre* (nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1406/1986, s. 10-15, 79; a.m.f., *el-Bahrü'l-muhtil* (nşr. Abdüssettâr Ebû Gudde), Küveyt 1413/1992, VI, 328; a.m.f., *el-İcâbe* (nşr. Bünyamin Erul – Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1425/2004, s. 9-28, 283; a.m.f., *Selâsilü'z-zehab* (nşr. M. Muhtâr b. M. Emîn eş-Şinkitî), Kahire 1411/1990, s. 26-66, 98, 128, 132, 221, 332, 398; a.m.f., *el-Mensûr fî'l-kavâ'id* (nşr. Teysîr Fâik Ahmed Mahmûd), Küveyt 1402/1982, I, 69-71, 402-411; Makrîzî, *es-Sülûk*, VIII, 779; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, III, 167-168; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 126, 261; II, 465; III, 397-398; a.m.f., *İnbâ'ü'l-gumr*, III, 138-141; İbn Tağrıberdi, *el-Menhelü's-şâfi*, IX, 335-336; a.m.f., *en-Nücümü'z-zâhire*, XII, 134; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, I, 338, 343; II, 185, 237, 296; IV, 306; VI, 24, 78, 88; VII, 161, 281; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 437; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, I, 162-163; *Keşfü'z-zunûn*, I, 448, 549, 698, 699, 832, 834, 876; II, 1162, 1223, 1384, 1495, 1927; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 335; VII, 104, 151, 193; VIII, 20, 269; Ahlwardt, *Verzeichnis*, X, 324 (İndeks); Brockelmann, *GAL*, II, 112; *Suppl.*, II, 108; *Hediyetü'l-'ârîfin*, I, 174-175; Karatay, *Arapça Yazmalar*, II, 649-651, 724-729; Bünyamin Erul, *Hz. Aîşe'nin Sahabeyle Yöneltiği Eleştiriler*, Ankara 2000; Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Câmi'u's-şürûh ve'l-havâşi*, Ebûzabî 1425/2004, I, 117, 402-403, 455; II, 759, 1225, 1400-1401; III, 1589, 1912, 1937, 2120, 2148; A. Rippin, "Al-Zarkashî and al-Suyûti on the 'Occasion of Revelation' Material", *JC*, LIX/3 (1985), s. 243-258;

a.m.f., "al-Zarkashî", *El² Suppl.* (İng.), s. 842; Mustafa Fayda, "Aîşe", *DîA*, II, 204; Abdullah Kahraman, "Tüsterî, Nasrullah b. Ahmed", a.e., XLI, 616; Hişâm Burhânî, "ez-Zerkeşi", *el-Mevsû'âtü'l-'Arabîyye*, Dimaşk 2004, X, 344-345; Ömer Abdüsselâm Tedmürî, "ez-Zerkeşi, Bedriddin Muhammed b. Behâdir", *Mv.AU*, XI, 130-132.

MENDERES GÜRKAN

ZERKEŞİ, Şemseddin

(شمس الدين الزركشي)

Ebü Abdillâh Şemsüddin Muhammed
b. Abdillâh b. Muhammed
ez-Zerkeşi el-Mısrî
(ö. 772/1370)

Hanbelî fakihî.

Şöhretine rağmen hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Doğum tarihi bilinmemekle beraber oğlu Zeynüddin ez-Zerkeşi'nin babasının elli yaşında vefat ettiğini söylemesinden hareketle yaklaşık 722'de (1322) doğduğu tahmin edilebilir. Aslen Suriye'de Rahbe bölgesine yerleşmiş Tay kabilesine mensup Benî Mühennâ ailesinden olup dedesi veya babası Kahire'ye göç etmiş. Zerkeşi de orada dünyaya gelmiştir. Zerkeşi nisbesi dedesi ve babasının "zerkeşe" denilen nakış işiyle uğraşmasından kaynaklanır. Tabakat kitaplarında kendisiyle ilgili çok az bilgi bulunması erken sayılacak bir yaşta vefat etmesine bağlanmış yahut oğlu Zeynüddin'in ilimde babasını gölgede bıraktığı şeklinde yorumlanmıştır. Hocalarından, sadece Hanbelî fikhini öğrendiği Kâdilkudât Muvaffakuddin Abdullah b. Muhammed el-Makdisî el-Haccâvî'nin, talebelerinden de oğlu Zeynüddin'in adı bilinmektedir. Kaynaklarda "eş-şeyh, muhakkik ve allâme" unvanlarıyla anılan Zerkeşi'nin devrin önde gelen âlimleri arasında yer aldığı konusunda şüphe yoktur. Onun ilmî kişiliğini ve özellikle fıkha vukufunu Hirakî'nin *el-Muhtaşar*'ına yazdığı şerhten anlamak mümkündür. İbnü'l-İmâd bu eserin söz konusu kitaba yazılan en güzel şerh olduğunu belirtmiş, İbn Humeyd de eseri *el-Muhtaşar* üzerine yazılıp günümüze ulaşan, içeriği en yeterli, ilim bakımından en derin ve tertipli şerh diye nitelemiştir. Ancak bu değerlendirme abartılı bulunmuş ve eserin önem ve içerik bakımından İbn Kudâme'nin *el-Muğnî*'sinden sonra geldiği de söylenmiştir (*es-Sühübü'l-vâbile*, III, 967 [neşredeninin notu]). Zerkeşi 24 Cemâziyelevvel 772'de (14 Aralık 1370) Kahire'de vefat etti ve Karâfetüsuğrâ Kabristanı'nda defnedildi.

Eserleri. 1. Şerhu'z-Zerkeşi 'alâ Muhtaşari'l-Hirakî. Kaynaklarda Zerkeşi'ye

nisbet edilen birçok eserin en meşhuru olup Hirakî'nin Hanbelî mezhebinin temel metinlerinden olan eserine yazdığı şerhtir (nşr. Abdullah b. Abdurrahman el-Cibrîn, I-VII, Riyad 1410/1990, 1413/1993, 1430/2009; Beyrut 1414/1993; nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, I-IV, Mekke 1412/1991; Beyrut 1418/1997; nşr. Abdülmün'im Halîl İbrâhim, I-III, Beyrut 1423/2002). Müellif kitapta Hirakî'ye ait metin için "kâle" sözünü, kendi açıklamaları için "S" rumuzunu kullanmıştır. Ancak Zerkeşi şerhin çoğunu temize çekmeden vefat etmiş ve eser Hanbelî âlimi Ömer b. İsâ b. Muhammed tarafından 16 Cemâziyelevvel 774'te (13 Kasım 1372) temize çekilmiştir (Ebü'l-Yümn el-Uleymî, *el-Menhecü'l-aahmed*, V, 138; İbn Humeyd, III, 968). Eserde müellif metni basit ifadelerle tahlil eder, her meselede İmam Ahmed'den gelen rivayetlere yer verir, delil olarak kullanılan hadisleri tahric eder, farklı tarihleri ve râvilerini belirtir, rivayetin sıhhat derecesini açıklar, bir meseleyle ilgili kendi çıkarımlarını ortaya koyar, bunların hikmetlerine ve illetlerine de yer verir, tercihe şayan kabul ettiği görüşleri zikreder ve garib kelimeleri açıklar. Zerkeşi'nin bu şerhten özetlediği bir başka şerhi varsa da eserin ancak dörtte üçünü yazabilmiş ve "Kitâbü'l-Et'ime"den "Edâhîm" bölümüne kadar gelebilmiştir (Ebü'l-Yümn el-Uleymî, *el-Menhecü'l-aahmed*, V, 137; İbn Humeyd, III, 967).

2. Şerhu'l-Muharrer. Mecdüddin İbn Teymiyye'nin fıkha dair eseri üzerine "Nikâh" kitabında "Sadâk" bölümüne kadar yazılan bir şerhtir (Ebü'l-Yümn el-Uleymî, *el-Menhecü'l-aahmed*, V, 137; *ed-Dürü'l-münâddad*, II, 548).

3. Şerhu'l-Veciz. Hüseyin b. Yûsuf b. Muhammed b. Ebû's-Serî ed-Düceylî el-Bağdâdî'ye ait *el-Veciz fî'l-fıkah* adlı eserin bir kısmının ("İtq"tan "Şadâk" bölümüne kadar) şerhidir (Dârü'l-kütübü'z-Zâhiriyye, nr. 1393; el-Mektebetü'l-Ezheriyye, nr. 61). Zerkeşi'nin bunların dışında tamamlamadığı başka eserlerinden de söz edilmektedir (Sâlih b. Abdülazîz İbn Useymîn, II, 1159).

BİBLİYOGRAFYA :

Şemseddin ez-Zerkeşi, *Şerh 'alâ Muhtaşari'l-Hirakî* (nşr. Abdullah b. Abdurrahman el-Cibrîn), Riyad 1413/1993, neşredeninin girişi, I, 77-108; İbn Tağrıberdi, *en-Nücümü'z-zâhire*, XI, 93-94; Ebü'l-Yümn el-Uleymî, *el-Menhecü'l-aahmed* (nşr. Abdülkâdir el-Arnaût v.dğr.), Beyrut 1997, V, 137-138; a.m.f., *ed-Dürü'l-münâddad fî zikri aşhâbi'l-İmâm Ahmed* (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn), Kahire 1412/1992, II, 548; İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile 'alâ darâ'ihi'l-Hanâbile* (nşr. Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd – Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn), Beyrut 1416/1996, III, 966-968; Abdülkâdir Bedrân, *el-Medhal*

ZERKEŞİ, Şemseddin

ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Beyrut 1401/1981, s. 419; Sâlih b. Abdülazîz İbn Useymîn, *Teshîlû's-sâbile li-mürîdi ma'rifeti'l-Hanâbile* (nşr. Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd), Beyrut 1421/2000, II, 1158-1159; Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd, *Ule-mâ'ü'l-Hanâbile*, Cidde 1422, s. 277; Abdullah b. Muhammed b. Ahmed et-Tarîkî, *Mu'cemû muşannefâti'l-Hanâbile*, Riyad 1422/2001, IV, 163-166; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, Ebûzabî 1425/2004, III, 1593, 2123; Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, *el-Menhecü'l-fikhiyyü'l-âm li-ulemâ'ü'l-Hanâbile ve muştalahâtihim fi mü'ellefâtihim*, Mekke 1428/2007, s. 307, 310-311, 429-430, 573.

ABDULLAH KAHRAMAN

ZERKÛBİYYE

(الزركوبية)

Sühreverdiyye tarikatının
İzzeddin ez-Zerküb'a
b. Muhammed ez-Zerküb'a
(ö. VII./XIII. yüzyıl)
nisbet edilen bir kolu
(bk. SÜHREVERDİYYE).

ZERNÛCÎ

(الزرنوجي)

(ö. VI./XII. yüzyılın sonları)

Hanefî fıkıh âlimi, eğitimci.

Tam adı ve hayatına dair fazla bilgi yoktur; Burhâneddin ve Burhânülsîlâm lakaplarıyla anılır. *Hediyyetü'l-ârifin*'de (I, 13) İbrâhim ez-Zernûcî ismi verilse de bu bilginin doğruluğu kuşkuludur. Doğum yeri olduğu sanılan ve I-XV. yüzyıllarda mevcut olduğu bilinen Zernûk (Zernuk / Zürnuk), bugünkü Kazakistan'ın güneyinde Kızılkum ilçesinin Mayakum köyünden kuzeye doğru 5 km. uzaklıkta bulunmaktaydı. Zernûcî'nin milliyeti hakkında da farklı görüşler vardır. M. Plessner, *Encyclopedie de l'Islam*'ın birinci edisyonunda (IV, 1287-1288) onu bir Arap filozofu diye tanıtsa da bu bilgiyi hangi kaynağa dayandırdığını bilmez. Aynı ansiklopedinin ikinci edisyonundaki maddede (*EP* [Fr.], XI, 501) yine kaynak gösterilmeden Zernûcî'nin muhtemelen Doğu İran asıllı olduğu ileri sürülmüştür. Batılı araştırmacıların eserlerini Arapça yazan müslüman âlimlere Arap deme alışkanlıkları dikkate alındığında bu yöndeki bilgiyi ihtiyatla karşılamak gerekir. O devirlerde İslâm ülkelerinin eğitim dili genellikle Arapça idi ve Zernûcî'nin bu dili iyi bilmesi, bu dilde eser yazması onun Arap olduğunu göstermez. Yaşadığı bölgenin Türk yurdu olması ve o dönemde Türk

hâkimiyeti altında bulunması hesaba katıldığında onun Türk asıllı bir âlim olma ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Zernûcî'nin vefat tarihiyle ilgili olarak da kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Serkis onun VI. (XII.) yüzyılda, Brockelmann 600'de (1203), Kehhâle 593 (1197) yılından önce hayatta bulunduğunu belirten Bağdatlı İsmâil Paşa 610'da (1213) öldüğünü kaydetmektedir. Ahmed Fuâd el-Ehvânî ise vefat tarihini 591 (1195) diye gösterir. Kefevî, Zernûcî'yi Hanefî âlimlerinin yirmi birinci tabakası arasında saymıştır (vr. 144^b). Wilhelm Ahlwardt'ın bu bilgiye dayanarak Zernûcî'nin 620 (1223) yılı civarında hayatta olabileceği yönündeki kanaatini aktaran M. Plessner ve J. P. Berkey asıl tarihin bundan biraz daha önce olması gerektiğini belirtirler (*EP* [Fr.], XI, 501). Zernûcî'nin *Ta'limü'l-müte'allim*'de zikrettiği Kâdîhan (ö. 592/1196), Burhâneddin el-Merginânî (ö. 593/1197) gibi hocalarının ve kendileriyle görüştüğünü bildirdiği âlimlerin vefat tarihleri dikkate alındığında onun VI. (XII.) yüzyılın sonunda veya VII. (XIII.) yüzyılın başlarında vefat ettiği ortaya çıkar. Yusuf Ziya Kavakcı, Zernûcî'yi Karahanlılar devri İslâm hukukçuları arasında sayar (*XI ve XII. Asırlarda*, s. 262). Ancak ölümünden sonra fıkıhçılığında ziyade eğitimci yönüyle ün kazanmıştır. Zernûcî'nin öğrenimi hakkında bilgi bulunmamakla birlikte günümüze ulaşmış tek eseri olan *Ta'limü'l-müte'allim* onun yetişmişliğini ve ilgilendiği konulara vukufunu gösterir. Bu eserde Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Ca'fer es-Sâdık, İmam Buhârî gibi mezheplerin teşekkülünden önce yaşanan dışında kendilerinden nakilde bulunduğu âlimlerin tamamına yakını Hanefî fukahasıdır. Bunlar arasında İmamzâde diye tanınan Rükülsîlâm Muhammed b. Ebû Bekir, Şerefeddin Ömer b. Muhammed el-Akilî, Hammâd b. İbrâhim, Ebû Bekir el-Kâsânî, Kâdîhan, Burhâneddin el-Merginânî, Muhammed b. Yûsuf el-Fergânî, Radıyyüddin en-Nisâbü'rî (Müeyyed b. Muhammed b. Ali et-Tûsî [a.g.e., a.y.]), Seddüddin eş-Şîrâzî gibi hocaları da vardır.

Zernûcî'nin tam adı *Ta'limü'l-müte'allim tarikâ'te't-allüm* olan kitabından başka eserinin bulunmadığı, kendisinin bu eserle şöhret kazandığı anlaşılmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki (Kasîdecizâde Süleyman Sırrı, nr. 434/081) kayıt fişlerinde *el-Menhecü'l-mâ'lûm fi ün-mûzeci'l-ülûm* adlı bir eser Zernûcî'ye nisbet edilirse de gerek bu eserde gerekse diğer kaynaklarda bunu doğrulayan bir

bilgi bulunmamaktadır (Tütüncü, s. 44). Zernûcî'nin, eserinde hocası Merginânî'yi "rahimehullah" diye anması (s. 57, 95, 109) eserini hocasının vefat tarihi olan 593'ten (1197) sonra yazdığını gösterir. Theodora M. Abel ve Gustave E. von Grunebaum bu tarihi 599 (1203) diye vermişlerdir. Kitap eğitim alanındaki boşluğu doldurması, hacimli olmaması ve akıcı üslubu sayesinde ün kazanmış ve elden ele dolaşmıştır. Nüshalarının ve şerhlerinin çokluğu, ayrıca defalarca basılması onun eğitim ve öğretimde devamlı yararlanılan bir el kitabı olduğunu ortaya koyar. Nitekim *Ta'limü'l-müte'allim*'e şerh yazanlar eserin bilhassa öğrenciler tarafından büyük ilgi gördüğünü belirtmişler (İbrâhim b. İsmâil, s. 2; İsmâil b. Osman b. Bekir Osmanpazarî, s. 2), eser 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Osmanlı medreselerinde de ders kitabı olarak okutulmuştur. Gerek eğitim kurumlarında gerekse halk arasında rağbet görmesinin bir sebebi de eserde ilk devir İslâm âlimlerinin eğitim konularındaki hakîmane sözlerinin ve şiirlerinin seçilip bir araya getirilmesidir. *Ta'limü'l-müte'allim*'de öğrencilerin ilim uğrunda gayret sarfettiği halde yeterince başarılı olamadığı, bu hususta yöntem hatası yaptıkları için gayelerine ulaşamadıkları belirtilir. Zernûcî, onlara hatalarını anlatmak

Zernûcî'nin *Ta'limü'l-müte'allim tarikâ'te't-allüm* adlı eserinin son sayfası (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2271)

